

'גזרין עליהן עוד שבע, שהן י"ג תעניות על הצבור'. אותן שבע, בנוסף לשלש ושלוש האמורות מקודם, הרי סך כולן י"ג תעניות. (וכמו והן שלש עשרה. וה-ש' במקום ו' כרגיל בכמה מקומות. ע' במצוין בעירובין קה).
[אפשר שהמנין בא להשמיענו שאין מוסיפים על שלש עשרה, כדלהלן בגמרא].

'אמר רב ירמיה בר אבא אמר קרא קדשו צום קראו עזרה אספו זקנים – כעצרת, מה עצרת אסור בעשיית מלאכה אף תענית אסור בעשיית מלאכה' – ודוקא תענית ציבור אבל תשעה באב אינו אסור אלא מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה – אין עושים. וכן לענין עשרים וארבע ברכות הנהגות בתעניות ציבור כדלהלן, אינן נאמרות בתשעה באב, וכן לענין תפילת נעילה חלוק תשעה באב משאר תעניות ציבור.

והסבר הדבר, כי תענית ציבור ענינה יום זעקה תחינה ותשובה, ואולם תשעה באב טעון אופי אחר לגמרי; של אבלות ולא של זעקה, עד כדי כך שנהגו ישראל שלא לומר בו 'תתקבל' בקדיש ולא שום פיוט סליחה, מחמת הכתוב ש'תם תפילתי' – ולכן אין נעילה נהגת בו ולא כ"ד ברכות (ולא 'אינו מלכנו'). [ושונה תפילת 'עננו' שאינה תלויה בתשובה ובכפרה אלא בצרה, וזו הלא ישנה בתשעה באב].
וכן איסור מלאכה בתעניות שייך לבדיקת עבירות הנהוגה בתעניות כמבואר בכתוב קדשו צום קראו עזרה אספו זקנים (וכמו שאמרו כאן, וערמב"ם תענית א, יז), ולכן אינו נוהג בתשעה באב שאין מתאספים בו כבשאר תעניות (עפ"י 'שעורים' לזכר אבא מרי ז"ל ח"א עמ' פט-צ).

'מכאן ואילך ריבעא דיומא קרינן בספרא ואפטרתא'. כתב הר"ן שיש לשמוע מכאן שאין קוראים בויהל משה אלא במנחה ולא בשחרית. וכן כתב רב פלטווי גאון. ותמה על נוהגים לקרות גם בבוקר (כן הוא מנהג רב עמרם גאון. וע' מחזור ויטרי רעא; טור או"ח תקסו). ואולם במגילה (ל:) כתב הר"ן לישב המנהג שקוראים 'ויחל' גם בבוקר.

והרמ"א (תקס"ב) כתב שהמנהג הוא בתעניות שאינן קבועות, שבשני וחמישי קוראים בפרשת השבוע ולא 'ויחל'. ורק בתעניות הקבועות קוראים ב'ויחל' אף בשחרית. (וקריאה זו אינה מתקנת עזרא – כדברי הפרי-מגדים ר"ס קלה, מה שאין כן הקריאה שבמנחה, למדוהו בסמוך מעזרא. ע' אגרות משה או"ח ח"ב ח).

'מכאן ואילך בעינן רחמי' – מתפללים תפילת מנחה ונעילה, ואז אומרים כ"ד ברכות בתעניות אחרונות, כדלהלן [ומכאן סמך רבנו חננאל ועוד, שאין אומרים כ"ד ברכות בשחרית אלא במנחה ובנעילה]. ואפשר שהיו מאריכים עוד בבקשת רחמים (עפ"י ר"ן).
וע' גם בשו"ת מהר"ם חלאוה (עב) שהוציא מכאן שעיקר תפילת תענית והתרתה בסוף היום.

דף יג

'במים ולא בנתר ולא בחול'. בעלמא לא מצינו חילוק באופן הכיבוס, רק כאן שמן הדין הוא אסור כשאר אבלים אלא שמפני הצורך הקילו, לכך לא התירו אלא ההכרח.
[וצריך באור לפי זה לשון 'ורחץ בצונן כל שבעה', הרי בפשוטו אין להתיר לרחוץ אלא פעם אחת, שאז כבר נשתוה לכל האבלים, והרי אף בתכפוהו אבליו לא התירו לגמרי כאמור. ואמנם ברש"י כאן הגרסא 'בתוך שבעה', אבל ברי"ף וברא"ש (במועד קטן) הגרסה כפי שלפנינו] (חדושים ובאורים).
קצה

(ע"ב) זבמאי אילימא בחמין, אין הבוגרת רשאה?! והאמר רב חסדא אבל אסור להושיט אצבעו בחמין...' וכיון שאפילו אצבעו אסור בחמין משום תענוג, אין מקום לחלק בין בוגרת לנערה משום ניוול, שהרי אפשר לה לרחוק בצונן ולהסיר ניוולה. ורק בצונן יש מקום להתיר בבוגרת שלא תתנוול (עפ"י ריטב"א; מהרש"א. וע' חדושים ובאורים).

'אבל אסור בצונן כל שבעה, מאי שנא מבשר ויין – התם לפכוחי פחדיה הוא דעביד'. הגרש"ז אויערברך ז"ל נשאל (בספר מנחת שלמה ח"ב צו, ח) מה טעם מותר לאבל לשתות יין והלא יין ישמח לבב אנוש, וגם מקיימים מצות ושמחת בחגך ביין. ורצה השואל לומר ששתיית היין כשלעצמה אינה אלא מכשיר לשמחה על ידי שמפיג הצער, ורשאי האבל להפיג צערו, וזה שמקיים מצות שמחה בחג על ידי היין, היינו על ידי שמפיג הצער ממילא הוא שמח בשמחת החג, ולא בשמחת היין.

והשיב הגרש"ז שאין הדבר נראה; ראשית, ודאי מחויב האבל להצטער ואינו רשאי להפיג צערו מכל וכל. [ומה שכתב רש"י בסוכה (כה).] שחייב האבל 'רק להראות כבוד למתו ולא להצטער' – ודאי אין כוונתו שאינו חייב להצטער כלל, כי איך אפשר לבכות על המת, אלא הכוונה רק לומר שאינו חייב להצטער צער גדול כזה שמדה רעה היא שלא לבכות על המת, אלא הכוונה רק לומר שאינו חייב להצטער צער גדול כזה שיטרידנו מלקיים אחת ממצוות ד', אבל ודאי מחויב להצטער ולא רק להראות מצטער בעיני אחרים]. ועוד כתב, דוחק גדול הוא לומר שהיין רק מפיג את הצער ואינו משמח, אחרי שכמה מקראות מחוורות שהיין משמח אלקים ואנשים, ומכמה מקומות בגמרא משמע שהיין משמח אף בשעה שאין לו כלל במה לשמוח.

ולכן נראה שבשעה שהאדם שרוי בצער, טבע היין רק להקל מעליו את הצער, אבל תרתי לא עביד; להפיג הצער ואף לשמח. וגם יתכן שבזה ששותה יין בשעה שאינו שרוי בשמחה הרי הוא מראה בכך שהוא מר-נפש ולכך הוא שותה רק להוציא את הצער מלבו, ולכן אינו מגרע כלל בכך את כבוד המת שהוא מתאבל עליו, הואיל וכך דרכם של כל מרי נפש לשתות יין כדברי הכתוב. מה שאין כן אם עוסק בשאר מיני שמחה הרי זה נראה כאילו אינו מצטער כלל על מתו, שאין דרכם של מרי נפש לשמח את לבם בשאר מיני שמחה מלבד יין.

נראה שיסוד הדברים מבואר בגמרא כאן, שאין התר יין לאבל אלא משום 'לפכוחי פחדיה' – להפיג ממנו לשעה את יגונו הכבד. וע' אג"מ או"ח ח"ה לו, ב שנקט דברי רש"י כפשוטם. וכן נקטו כמה מהמפרשים – ע' במובא בסוכה כה.

'אלא שזה מתפלל שמונה עשרה וזה מתפלל תשע עשרה'. רש"י מפרש 'שמונה עשרה' מלבד ברכת 'ולמלשינים' שביבנה תיקנוה. ואולם התורי"ד דחה פירוש זה כיון שכבר תיקנוה מדוע שונה התנא שמונה עשרה ולא תשע עשרה.

והוכיח הרי"ד בארוכה שגם לאחר שתקנו ברכת המינים, לא היו אומרים אלא י"ח ברכות, שהיו כוללים של דוד ('את צמח דוד') ב'בונה ירושלים'. וכן אתה מוצא בקרובות שנתקנו על סדר ח"י ברכות, בפורים וביום הושענא ובי"ז בתמוז ובעשרה בטבת – כולל של דוד בבנין ירושלים. וכן מבואר בירושלמי. ואמנם כן הוא מנהג ארץ ישראל, אבל תלמוד דידן נוקט (בברכות פ"ד ובמגילה יז:) לברך על דוד ברכה בפני עצמה ועל ירושלים בפני עצמה, וכן אנו נוהגים כתלמוד שלנו.

הורו פוסקי זמננו שעתה אין לנו להקפיד ולהתענות על חלום רע, וכל שכן בשבת (ע' דינים והנהגות חזו"א או"ח ה,ד ובאגרות חזו"א ח"ב קמט; שו"ת דברי חכמים 198. וכן שמעתי מהגרע"י שליט"א בשיעור).

דפים יב – יג

יג. א. עברו התעניות הראשונות על הגשמים, ולא נענו – מה עושים?
ב. סדר היום בתענית ציבור, כיצד?

א. עברו שלש תעניות של הציבור ולא נענו, בית דין גוזרים שלש תעניות אחרות על הציבור. אוכלים ושותים מבעוד יום ואסורים במלאכה (קראו עצרה – כעצרת), וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. ונועלים את המרחצאות.
עברו אלו ולא נענו, בית דין גוזרים עליהם עוד שבע שהן י"ג תעניות. יתרות תעניות הללו על הראשונות, שבאלו מתריעים, ונועלים את החנויות [בשני – מטים עם השיכה, ובחמשי פותחים מפני כבוד השבת, וכדלקמן].
עברו אלו ולא נענו, ממעטים במשא ומתן בבנין ובנטיעה בארוסין ובנישואין ובשאלת שלום בין אדם לחברו, כבני אדם הגזופים למקום.
היחידים חוזרים ומתענים עד שיצא ניסן (- של תקופה. ירושלמי, רמב"ם ועוד). [יצא ניסן וירדו גשמים (ולא ירדו מקודם. ראשונים, עפ"י ירושלמי) – סימן קללה].

ב. מן הבוקר מתכנסים בבית הכנסת, ומעיינים בעניני העיר (- דורשים וחוקרים ובודקים במעשי הציבור ומסירים המכשולים, ומטילים שלום ביניהם, ואם גזל וחמס בכפיהם – מפייסים את הנגזל ומשפילים בעלי זרוע. עפ"י רש"י רמב"ם ועוד). מחצות היום – ברבע הראשון קוראים בתורה ('יחל') ובהפטרה ('דרשו'), וברבע האחרון מבקשים רחמים בתפילה.
המגן-אברהם (תקעו) תמה מדוע אין נוהגים כן בזמננו, לעיין בעניני העיר כנ"ל, והלא זהו עיקר התענית. וי"א משום שאין תענית ציבור בבבל. ע' קרבן נתנאל; נתיב חיים. וכבר בזמן הראשונים לא היו נוהגים כן. ע' ר"ן מגילה ל: מחו"ז רעא.

דף יג

יד. א. מה דין רחיצה בחמין ובצונן – בתענית ציבור, בתשעה באב ובאבל? ומה דין טבילת מצוה?
ב. איסור נעילת הסנדל ואיסור מלאכה – כיצד?
ג. מה דין כיהול פרכוס סיכה ותכבוסת באבלות?

א. רחיצת כל הגוף בחמין אסורה בתעניות ציבור ובאבל על מות קרובים. וגם בת בוגרת הצריכה להתקשת כדי להינשא, בימי אבל אביה אסור לה לרחוץ בחמין.
בצונן; פרם בר פפא אמר רב חסדא: בתשעה באב ובאבל אסור, ובשאר תעניות, שלא אסרום אלא משום תענוג – מותר. וכן סייעו רב אידי בר אבין. ורבא, לפי לשון אחת התיר אף באבל לרחוץ בצונן כל שבעה. ויש אומרים שרבא אסר. וכן הסיקו להלכה.

רחיצת פנים ידים ורגלים; בתעניות – מותר [אפילו בחמין]. באבל אסור אפילו להושיט אצבעו בחמין (רב ששת). ובצונן מותר.

- א. לדעת רבי"ה, עתה שאין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב, מותר לרחוץ בחמין אפילו ב"ז בתמוז וכד'. ורבי יואל אביו אסר לרחוץ בחמין. וכן נקט הב"ח שהמנהג להחמיר. ואולם שאר אחרונים נקטו להתיר אלא שראוי לבעל נפש להחמיר על עצמו, אך לא בנעילת הסנדל, וכן לא בתשיש בליל טבילה. וכן אין להחמיר ולהמנע מרחיצה בחמין כשחלה התענית בערב שבת, כגון עשרה בטבת (מובא במשנ"ב תקנ"ד סק"ו).
- ב. בתשעה באב, יש ראשונים שכתבו על פי סוגיתנו להתיר רחיצת פנים ידים ורגלים בצונן, כאבל. ואולם הסכמת הפוסקים (עפ"י פסחים נד) לאסור כביום הכפורים (או"ח תקנ"ז, וע' בבאור הענין בחדושי הנצי"ב).
- ג. הגבורת-ארי והרש"ש פירשו שלרב חסדא אסור לאבל לרחוץ פניו ידיו ורגליו אפילו בצונן.

כל חייבי טבילות [בזמנם] טובלים אף בתשעה באב וביום הכפורים. ורבי חנינא סגן הכהנים אוסר. [לפי הדעות דלעיל שרחיצה בצונן מותרת בתשעה באב, לא אסר רבי חנינא אלא בכגון חמי טבריא, ואף אם אין לו מקום אחר לטבול].

- א. כתב בספר שפת אמת שנראה להחמיר ולא לטבול בחמין אלא בצונן. אך אפשר שאם קשה לטבול בצונן מותר בחמין, והכל בכלל 'טובלים כדרך'.
- ב. עתה נקטו הפוסקים, כיון שאין לנו טבילה בזמנה [כי הנשים יושבות שבעה נקיים על טפת דם כחדל], אין טובלים בתשעה באב (עפ"י או"ח תקנ"ח, וע' בשו"ת מהרי"ל טו, ב). עוד בעניני טבילה ביום הכפורים – ביומא פח.

ב. איסור נעילת הסנדל – בעיר ולא בדרך. הכיצד, יוצא לדרך – נועל. נכנס לעיר – חולץ.

- א. כן הדין בתעניות ציבור, בתשעה באב, באבל ובמנוחה (רי"ף עפ"י ירושלמי. וע' ב'שערי לוכר א"מ' ח"א עמ' פט שרצה לצדד עפ"י הרמב"ם שבת"ב יש איסור נעילת הסנדל בכל אופן. וצ"ע). ומנוחה אפשר שמותר בכלל בנעילת הסנדל, ונסתפקו בזה בגמרא במועד-קטן (ער"ן; שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן רסג; שו"ת הריב"ש קעג). ויש שנקטו לחומרא (ערא"ש מו"ק; שו"ת הרשב"א תקע – בשם רבנו אברהם; ריטב"א ועוד).
 - ב. מכך שנקטו התר נעילת סנדל בדרך ביחד עם התר מלאכה בלילה ורחיצת פניו ידיו ורגליו – משמע שמותר הדבר לכתחילה (חדושים ובאורים).
- סוגי המנעל האסור; נעילת הסנדל במקום סכנת עקרב וליולדת – ביומא עח.

איסור מלאכה בתענית ציבור – ביום ולא בלילה (קראו עצרה אספו זקנים – מה אסיפת זקנים ביום אף איסור מלאכה ביום).

- א. נראה שאיסור מלאכה מתחיל מהנץ החמה ולא מעלות השחר (עפ"י שפת אמת).
- ב. כתב רש"י: מכאן משמע שליל תשעה באב מותר במלאכה, אבל אין מפרסמים הדבר. ואולם המגן-אברהם (תקנ"ד סק"ג) ושאר פוסקים כתבו לאסור [במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה בתשעה באב. ע' פסחים נד], ואינו דומה לשאר תעניות ציבור שאין איסור אלא ביום משום אסיפת העם.

ג. אין הבוגרת (הראויה לינשא) רשאה (פרשו התוס': חייבת) לנוול את עצמה בימי אבל אביה, אבל נערה אינה בכלל זה שעדיין אינה עומדת להנשא. ופירשו לענין כיחול (העינים) ופירכוס (השער. רש"י). והוא הדין לתכבוסת הבגדים. ומכאן ששאר אבלים אסורים בתכבוסת כל שבעה (רב חסדא). וכן אסורים האבלים בסיכה כל שהוא. ואם להעביר את הזוהמא מותר.

דפים יג – יד

טו. א. תפילת תענית – היכן היא נאמרת בתפילה, ביחיד ובש"ץ?
ב. מה בין שלש תעניות ראשונות שבית דין גוזרים על הציבור, לשלש אמצעיות, ומה בין אמצעיות לאחרונות – לענין איסורי התענית, סדר התפילה, החייבים והפטורים מן התענית?
א. תפילת תענית ('ענגו') ליחיד; רב יהודה אמר: אומרה ברכה לעצמה בין גואל לרופא (וכן אמר רב שמואל בר ססרטאי. וכן אמר רב חייא בר אשי אמר רב). ואולם רב יצחק (/ יוסף) ורב ששת אמרו: אומרה בתוך ברכת 'שומע תפלה'. וכן אמר רב אשי בשם רבי ינאי בן רבי ישמעאל. וכן הסיקו בגמרא להלכה. שליה ציבור, לדברי הכל אומרה ברכה לעצמה בין גואל לרופא.
א. אין חילוק בין תענית יחיד ובין יחיד המתפלל עם הציבור בתענית ציבור (רא"ש וראב"ה. וע' גם בשבת כד).
ב. לא אמר 'ענגו' במקומו – אומר קודם עקירת רגלים בלא ברכה. לא נזכר עד שעקר רגליו – אין מחזירים אותו להתפלל.

ב. כאמור למעלה, בשלש תעניות הראשונות שבית דין גוזרים על הציבור, אוכלים ושותים משחשכה ואין נוהגים בהן כל חמשת העינויים אלא אכילה ושתיה בלבד, ואילו בשלש אמצעיות אוכלים ושותים מבעוד יום ואסורים בכל חמשת העינויים מהלילה, ואסורים בעשיית מלאכה ביום. שבע תעניות האחרונות יתרות עליהן שבאלו מתריעים בשופר ומוציאים את התיבה לרחובה של עיר, ונועלים את החנויות וכדלהלן. הסיקו בגמרא שאין אומרים כ"ד ברכות בציבור אלא בתעניות אחרונות, לא בראשונות ולא באמצעיות (עפי רש"י).

יש סוברים שאין הדבר ברור, ולרב אשי אומרים כ"ד ברכות באמצעיות. ועוד צדדו הראשונים האם היתה תפילת נעילה באמצעיות וי"א אף בראשונות (ער"ן רפ"ד ועוד).
עוברות ומניקות; הסיק רב אשי בישוב שלש הברייתות (כפרש"י ותוס') שמתענות באמצעיות ולא בראשונות (הקלות) ולא באחרונות (המרוכות).
חילוקים נוספים בין התעניות הללו, לענין אנשי משמר ובית אב, כמבואר להלן טו.

דף יד

טז. א. במה מתריעים וכמה?
ב. באלו צועקים ולא מתריעים?
ג. האם בית דין מרבים לגזור תעניות יתר על השנויים במשנתנו?
ד. נעילת החנויות בשבע תעניות אחרונות – כיצד?
ה. מיעוט בבנין, בנטיעה ובשאיילת שלום – כיצד?
ו. האם אדם חשוב רשאי ליפול על פניו ולחגור שק?